

Karel Havlíček „vzdálen od žurnalistického lomozu“: Co dál?¹

Karel Havlíček “away from journalism”: what’s next?

ALENA MACUROVÁ

Univerzita Karlova

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6733-8490>

E-mail: alena.macurova@ff.cuni.cz

JAROSLAVA JANÁČKOVÁ

Univerzita Karlova

Abstract: Letters of Karel Havlíček (to F. Palacký, F. Kavan) from the second half of 1851 reflect his decision to quit journalism, to stop publishing magazine *Slovan* and to devote himself to farming and literary work at the rented court. In the letters to F. Kavan and also to Havlíček’s brother František, in addition to the informative function (dominating the letters to F. Palacký), the conative function is applied, in the letters to Kavan realized by the deliberate use of strategies of politeness: the addressee’s thinking and actions (with Count Chotek about the lease of

¹ Text vznikl v rámci projektu GA ČR 24-11408S (Strategie adaptace na neo-absolutismus v soukromé a veřejné komunikaci na příkladě Karla Havlíčka, hlavní řešitel doc. Mgr. Robert Adam, Ph.D.

Bohemistika, 2025 (3) © The Author(s). Published by: Adam Mickiewicz University in Poznań, Open Access article, distributed under the terms of the CC Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International licence (BY-NC-ND, <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

the court) are directed towards the fulfillment of the writer’s goal, unrealized, probably, because of Havlíček’s public activity. Significant application of the conative function in the letters to Kavan shows that Havlíček may have abandoned his journalism, but he did not abandon the means and procedures used in the newspaper to influence the addressee.

Abstrakt: Dopisy Karla Havlíčka z 2. pol. r. 1851 (F. Palackému, F. Kavanovi) reflektují jeho rozhodnutí skončit s žurnalistikou, ukončit vydávání časopisu *Slovan* a na propachtovaném dvoře se věnovat hospodaření a literární práci. V dopisech F. Kavanovi a také bratru Františkovi se vedle informační funkce (dominující dopisům F. Palackému) uplatňuje funkce konativní, v dopisech Kavanovi realizovaná promyšleným užitím strategií zdvořilosti: adresátovo smýšlení a jednání (s hrabětem Chotkem o pachtu dvora) je směřováno k naplnění pisatelova cíle, pravděpodobně kvůli Havlíčkově veřejné činnosti nerealizovaného. Dopisové vytižení konativní funkce svědčí o tom, že Havlíček se sice vzdal své žurnalistiky, nevzdal se ale v novinách užívaných prostředků a postupů sloužících k ovlivňování adresáta.

Keywords: Karel Havlíček, letters from the 2nd half of 1851, the intention to rent a court, pragmatics of letters, communication strategies, conative function in Havlíček’s journalism and letters

Klíčová slova: Karel Havlíček, 2. pol. r. 1851, dopisy k pachtu dvora, pragmatika dopisů, komunikační strategie, konativní funkce v Havlíčkově publicistice a v dopisech

Svůj úmysl vzdálit se od „žurnalistického lomozu“ (srov. v dopise F. Kavanovi 9.7. 1851), a tedy zákonitě, byť donucen a s trpkostí, i od svého dávnějšího předsevzetí „v celé zemi jiné mínění vzbuzovati a zase k lepšímu někdejšímu stavu poznenáhla celou zem přiváděti a probuzovati“², reflektuje Karel Havlíček ve své korespondenci³

² Srov. dopis Fany Weidenhoffrové z 24.6. 1846 (Havlíček, 2020, s. 216, dopis č. 372). Obdobné záměry měl Havlíček (dle vzpomínek V. Gablera publikovaných r. 1896 v *Osvětě*, srov. Novotný, 1940, s. 34–35) už několik let předtím, v r. 1838 v době příchodu do Prahy: chtěl se stát spisovatelem, pracovat pro český národ, pozvednout ho z ponížení, povzbudit národní vědomí, získat pro národ slušné a důstojné postavení mezi jinými evropskými národy a politická práva.

³ Havlíčkův listář poprvé vydal Ladislav Quis (1903); současný zájem české literární vědy, lingvistiky a historie o žánr soukromého dopisu je v poslední době spjat mj. i s kompletní kritickou edicí Havlíčkovy korespondence podporovanou Grant-

soustavněji od letních měsíců roku 1851, po několikaletém žurnalistickém a politickém působení ve prospěch českého liberálního a demokratického smýšlení.

Havlíček – žurnalista se začal profilovat od r. 1846 už v *Pražských novinách*, z nichž po uvolnění cenzury a po císařem slíbené konstituci odešel a založil vlivné *Národní noviny* orientované na hájení a prosazování českých zájmů uvnitř rakouské monarchie. Ty vedl od dubna 1848, vypořádal se s jejich pozastavením (následujícím po Havlíčkově článku *Šlechta a Slované*) a skončil v nich poté, co byly po článku F. Palackého *O centralizaci a národní rovnoprávnosti v Rakousku* zakázány definitivně – poslední číslo vyšlo 18. ledna 1850. Havlíček v důsledku toho ztratil své vlivné postavení a nepochybně tratil i finančně. Žurnalistiky se ale ani po zákazu *Národních novin* nevzdal: v Kutné Hoře vydával od května 1850 do srpna 1851 časopis *Slován*. Rozhodnutí skončit s žurnalistikou spadá, jak ukazuje Havlíčkova korespondence,⁴ právě do tohoto období.

Ani vedení *Slovana* totiž nebylo bez překážek ze strany vlády a jejích úřadů: v dopisech (F. Palackému, F. Kavanovi) z letních měsíců roku 1851 lze nalézt informace o sankcích, jež byly proti Havlíčkovi v té době vedeny – o konfiskaci aktuálního čísla *Slovana*, o konfiskaci nového vydání *Epistol kutnohorských*, o policejních prohlídkách tiskárny, místní i poštovní expedice a Havlíčkova bytu. Konflikty Havlíčka s rakouskou vládou ovšem provázely *Slován* po celý čas jeho existence – jen namátkou (podrobně srov. např. Novotný, 1940, s. 284–291): v květnu 1850 byl zabaven hned první sešit časopisu a Havlíček byl kvůli článku *Naše zemská ústava* žalován (protože

vou agenturou ČR, srov. Havlíček, 2016, 2018, 2020, 2022. Z připravované edice pátého svazku korespondence jsou zde Havlíčkovy i jiné dopisy citovány. Pokud není u datace dopisu uveden rok, jde o dopisy z r. 1851.

⁴ K charakteristikám korespondence, dopisu a epistolární komunikace a k interpretačním přístupům k soukromému dopisu zohledňujícím existenci dopisu v komunikaci srov. už Skwarczyńska 1937, také 1975, u nás srov. např. v pracích R. Adama, J. Hoffmannové, J. Janáčkové, A. Macurové, P. Mareše, L. Saicové Římalové; k žánru soukromého dopisu srov. Macurová 2003.

údajně hanobil českou zemskou ústavu a podněcoval nepřátelství Čechů vůči Němcům), v červnu 1850 byl *Slován* zakázán pro Halič, Krakov a Bukovinu, o několik dní později pro Prahu a okres obleženosti, v prosinci pak pro Uhry, zabavována byla další a další čísla *Slovana*, Havlíček čelil žalobám a soudům, vypovězen byl z Prahy, on i jemu blízcí byli pod policejním dohledem.⁵ V létě 1851 mu byly doručeny dvě výstrahy od K. Mecséryho, místodržitele v Čechách (první z nich žádala, aby o otázkách politických, církevních a národních jednal s větší mírností); třetí výstraha by znamenala úřední konec časopisu. Není divu, že v takové situaci se Havlíčkovo odhodlání vzdělávat národ a „lid v politice cvičiti“ láme – a Havlíček ještě před obdržením poslední výstrahy časopis *Slován*, perzekucí ohrožovaný a bezprostředně ohrožený, zastavil z vlastního rozhodnutí⁶ (poslední číslo vyšlo 14. srpna 1851). Zůstal tak bez práce, bez zajištění obživy pro sebe i pro manželku a dceru.

První zmínku o konci *Slovana* a o dalších životních plánech dokládá Havlíčkova dochovaná korespondence v dopise F. Palackému ze 4.7.:

Slovana mám úmysl toto čtvrtletí (červenec, srpen, září) již naposledy vydávati. [...] přemýšlel jsem všelijak nad novým plánem svého života, kterak by se totiž s přiměřenou literární činností také spojití dala moje privátní existence [...]. Chci si totiž nějaký větší dvůr pronajmouti a ekonomii se živiti.

V dalším dopise Palackému (21.7.) je, pravděpodobně v reakci na nedochovaný dopis Palackého, záměr žít se nikoli žurnalistikou, ale ekonomii podrobněji zargumentován stavem české žurnalistiky a marností „všelického dalšího opozičního časopisectví“:

⁵ Navzdory tomu všemu byl Havlíček ještě v dubnu 1851 odhodlán ve vydávání *Slovana* pokračovat, srov. dopis F. Palackému z 27.4.: „A pokud v Praze nemáme časopisu, nerad bych přestal vydávat *Slovana*, stůj co stůj.“

⁶ Srov. v dopise A.M. Pinkasovi (28.2. 1852) z Brixenu, v němž jsou i v souvislosti se *Slovánem* a také s pokutnohorským pobytem v Německém Brodě zpochybňovány důvody konfinace: „[...] nepotřebuju totiž ani dodati, že jsem po druhém »Verwarnungu« od Mecséryho, ani na třetí nečekal, nýbrž sám *Slovana* vydávati přestal, že jsem pak ve vši tichosti v Německém Brodě mezi svými knihami seděl, ani se žádným nemluvil, a nikomu nedopisoval, a tedy vůbec ani nejmenší zámínky a příčiny ze své strany k této deportaci nezavdal) [...]“.

Ale zde se nejedná o útěk, zde se jedná o to, není-li lépe roztlučenou již od nepřátel baštu opustiti a jiným způsobem, vydatnějším bojovati. Za takovou roztlučenou baštu musíme ale již nyní považovati žurnalistiku, kdežto přece jinak svoboda tisku ještě se udržela.

K „provozování“ opozice v dopise zmíněném („Já alespoň si troufám jiným způsobem při nynějších okolnostech opozici naši mnohem vydatněji provozovati [...]“) lze jistě přičíst dvě publikace, *Duch národních novin* a *Epištoly kutnohorské*; ty Havlíček, snad i v souvislosti s uvažovaným zánikem *Slovana* a s nemožností nadále pravidelně veřejně působit a prosazovat své názory, postoje a vize, zpracoval a vydal ještě v době, kdy *Slovan* vycházel; obě sumarizují to, oč Havlíček svou dosavadní novinářskou a politickou činností usiloval.

Duch národních novin, čtenářům rozesílaný ke konci května 1851, shrnuje „hlavnější zásady a myšlenky pěstované v památných letech 1848, 1849 a 1850 v *Národních novinách*“ (cit. dle Novotný, 1940, s. 252). Publikace byla připsána F. Palackému; v dedikaci jsou tematizovány zásluhy Palackého o „probuzení a zvelebení našeho milého národu“ a statečnost, s níž Palacký bojuje „duchem svým o lepší budoucnost naší vlasti.“ Souznění Havlíčkových názorů a postojů s názory a postoji Palackého bylo všeobecně známo; do publikace zařazený Palackého článek o rakouské federaci považoval Havlíček za „základní myšlenku *Národních Novin*“, „za společný náš prapor“ (cit. dle Novotný, 1940, s. 252–253).

O něco později (v červenci 1851) publikované *Epištoly kutnohorské* jsou v dopise Palackému ze 4.7. označeny jako ostrá pilulka „proti hierarchicko-absolutistům a všem Z Boží Milosti.“ Obsahují v podstatě Havlíčkovy články o církvi a náboženství publikované ve *Slovanu*, mj. s cílem ujasnit vztah světského absolutismu a „absolutie církevní“, ⁷ a to s důrazem na to, že „nelze bude čistolidský a bohulibý

⁷ „[...] musí každý, kdo chce přispěti k poražení světského absolutismu, bojovati napřed proti církevnímu. Církevní absolutismus jest poduška světského, jeden s druhým stojí, jeden s druhým klesá, a kdo dovede otřásti sloupem libovůle a absolutie církevní, zboří jistě i politickou.“ (Havlíček, b.d., s. 8).

cit nábožnosti zneužívatí za nástroj k upoutání rozumu a skrze upoutaný rozum k utiskování lidu, které nechce Bůh“ (Havlíček, b.d., s. 4).⁸

Jinak, totiž více „osvětově“, explicitně a ve zkratce Havlíček sumarizoval své postoje, názory a ideje v posledním čísle *Slovana*, s přesvědčením, že ke „konečnému vítězství našich zásad, k vítězství národní strany“ lze dojít mnoha různými cestami; zároveň zdůraznil názor, vyslovený v jeho osvětové činnosti směřované k národu mnohokrát (třebaže jinými slovy) předtím,⁹ totiž že „Vnitřní síla národu [...] záleží v jeho vzdělanosti, mohovitosti, přičinlivosti, mravnosti a zachovalosti, a každý, kdo se o rozmnožování těchto vlastností u svého národu stará, přispívá nejlépe k budoucí svobodě.“

S veřejnou prezentací svých názorů v novinách tedy Havlíček po zvážení své situace a situace *Slovana* v srpnu 1851 skončil. Ještě v Kutné Hoře (zdržel se tam do konce října) pak začal, resp. musel začít řešit otázku své nové, „nenovinářské“ budoucnosti. O dalším obstarávání bytí a zajištění existence nemohl Havlíček, zbaven výdělků, neuvažovat – nějak sebe a svou rodinu živit musel. A jisté představy o své další životní cestě (srov. už dopis F. Palackému z 4.7.) měl. Podrobně se o nich rozepisuje v dopisech Františku Kavanovi, známému z doby studia na filozofii. V prvním dopise Kavanovi adresovaném (9.7.) ho zpravuje o úmyslu „opustiti žurnalistiku a chopiti se beletristiky a historie ve stejném směru jako dosud.“, zůstat na venkově¹⁰ a „vložit se na ekonomii“, která by mu poskytla „zaměst-

⁸ K Havlíčkovým kritickým úvahám o církvi a náboženství, k religiozitě Karla Havlíčka a k (možné) rozdílnosti interpretací jeho vyjádření k náboženským otázkám srov. Nešpor, 2011.

⁹ Na „osvětu“, potřebu vzdělávat národ, kladl Havlíček důraz průběžně, explicitně srov. např. v *Národních novinách* 27. března 1849: „Kdyby nyní každý občan již tak vzdělán byl, aby rozuměl všemu, čeho jest nám zapotřebí, byla by to jen pravá hračka uspořádati zemské řízení tak jak toho svobodným národům zapotřebí jest. Musíme tedy tento lid poučovati, a tak se vždy přibližovati k žádoucímu cíli.“ (cit. podle Doležal, 2013, s. 114).

¹⁰ V Praze pobývat nesměl, a kdyby později i mohl, „nebyla by tam přece pro mne existence, protože bych se všeho veřejného života našeho vzdalovati musel, abych neškodil dobré věci svou pouhou osobou, kterou tito naši dobrodinci již jako zlého ducha byli markýrovali.“

nání tiché a skrovnou výživu a především pokoj na nějaký čas ke svém literárním pracem.“ V dopisech Kavanovi ale nejde čistě jen o informace (tak jako v dopisech Palackému), na funkci informační se vrší funkce další.

Není náhodou, že první ze čtyř dochovaných dopisů Kavanovi (9. 7.) na samém začátku hned po oslovení poukazuje na neočekávanost Havlíčkova dopisu i neočekávanost „předmětu [...] dopisu“;¹¹ v korespondenčním kontaktu s Kavanem (srov. Havlíček, 2016, 2018, 2020, 2022) totiž Havlíček od studií na filozofii zřejmě nebyl.¹² V ustrojení prvního dopisu je tak patrná snaha kontakt navázat, resp. ustavit a budovat. Přitom je užitečné – stejně jako při detailnějším popisu každého epistolárního textu – mít na mysli, že přístupy k soukromému dopisu, které zohledňují jeho existenci v komunikaci, v korespondenčním dialogu, bývají opřeny o předpoklad, že reální účastníci komunikace se do textu dopisu promítají, resp. se v něm ztvárňují prostřednictvím svých textových rolí, svého textového „já“ a textového „ty“; tyto vzájemně prolnuté role jsou zde dále označovány jako pisatel a oslovený adresát/adresát. V textu se ztvárňuje i jejich vztah – a také celá situace komunikace, její objektivní i subjektivní aspekty.¹³

K ustavení kontaktu a k budování vztahu mezi pisatelem a osloveným adresátem slouží v prvním dopise Kavanovi kompozice dopisu: „předmět dopisu“ je totiž ujasněn (a ještě ne úplně nejpříměji) a komunikační záměr pisatele neočekávaného dopisu je vyjeven až po důkladném uvedení adresáta do pisatelovy aktuální životní situace: v úvodních partiích dopisu tak pisatel rekapituluje soudobé poměry

¹¹ „Nedivte se, že nepochybně zcela neočekávaně ode mne psaní dostáváte, a nedivte se zas ještě více předmětu tohoto dopisu.“

¹² Této skutečnosti lze přičíst i formální, zdvořilé vykání užité ve všech dopisech, také způsoby oslovování adresáta (*Velevážený pane, Milý Příteli!*, 9.7.; *Milý Příteli!*, 17.7. a 19.7.; *Drahý příteli!*, 12.8.) a závěrečné formule dopisů (*Sbohem. H.B.*, 9.7.; *Váš H.B.*, 17.7., 12.8.; *Vášnosti zcela oddaný H.B.*, 19.7.).

¹³ K textovým rolím souhrnně např. Mareš, 2017, k vztahovému aspektu soukromého dopisu srov. Saicová Římalová, 2005, obecně ke komunikační situaci Kaderka, 2013.

(potlačení svobody tisku, zřejmé obcházení zákonů ze strany státních institucí, konfiskace, zbytečná vyšetřování), s emocemi shrnuje svůj postoj k nim („moje žluč v pravém smyslu toho slova vypovídá mi službu“, „mám již příliš mnoho vzteku.“), kriticky se vyslovuje k persekucním akcím namířeným proti němu a *Slovanu* a naznačuje (výše zde už zmíněné) budoucí plány – ty přitom s odkazem na svou finanční situaci a nemožnost „nějakou ekonomii koupiti“ a na svůj úmysl „pachtovati nějaký dvůr“.

Podrobná zpráva o „já“ pisatele a o jeho „tady“ (9.7. 1851) a „ted“ (Kutná Hora) na první pohled slouží k informování (potenciálně třeba ne dost do detailů informovaného) adresáta; v druhém plánu je však vytižena, jak už bylo naznačeno, ještě jinak: chce vzbudit adresátovu empatii, má ho k tomu, aby se do dané situace vcítil, aby ji pochopil, resp. aby se ztotožnil s pisatelovým smýšlením a hodnocením, s jeho pohledem na věc.

Až takto informovanému a „připravenému“ adresátovi, spolu tvůrci dopisu (Skwarczyńska, 1937, 1975), je pak v návaznosti na úmysl „pachtovati nějaký dvůr“, předložen, a ještě oklikou, onen předmět, resp. příčina dopisu:

Poněvadž ale tolik jmění nemám, abych si mohl nějakou ekonomii koupiti, která by stála za hospodaření, chci si někde pachtovati nějaký dvůr. To jest vlastně příčina mého dopisu.

Příčinou navázání kontaktu s Kavanem a příčinou dopisu ovšem bylo něco jiného než jen ono „chci si [...] pachtovati“. Šlo o to, aby Kavan, tehdy učitel hudby u hraběte Chotka, projednal s hrabětem možnost propachtovat Havlíčkovi jeden z hraběcích dvorů. Jakkoliv se jedná vlastně o prosbu, resp. žádost,¹⁴ adresátovi se pisatel neprezentuje jako ten, kdo prosí přímo. Prosba není realizovaná ani prostřednictvím explicitní performativní formule, ani výpovědní for-

¹⁴ Prosba a žádost bývají nejčastěji rozlišeny, pokud rozlišovány jsou, na rovině pragmatické, např. se zřetelem k míře naléhavosti, příp. kategoričnosti daného komunikačního aktu, srov. v Slovníku spisovné češtiny (1994) *prosba* jako *pokorná žádost* (s. 314), *žádost* 1. *pisemný n. ústní projev, kterým se něco žádá*; jako jeden z významů slovesa *žádat* je pak uvedeno 2. *prosit* (s. 585).

mou s imperativem, příp. doplněným výrazy jako laskavě apod. (Karlík, Nekula a Rusínová, 1995, s. 605).¹⁵ Pisatel na adresáta působí jinak: zdvořile ho směřuje k tomu, aby jednal v pisatelův prospěch, aby s Chotkem o věci pachtu promluvil. Takové jednání pisatel vlastně předpokládá, s takovým jednáním v podstatě počítá a počítá dost možná i s tím, že takové jednání bude mít kýžený efekt – a Chotek Havlíčkovi nějaký dvůr posléze pronajme.¹⁶

Textům zaměřeným na adresáta připisuje Jakobson (1995) funkci konativní, a to v návaznosti na Bühlerem (1934) identifikovanou funkci apelovou; Stich (1974 a,b) v souvislosti s publicistickým funkčním stylem a přímo s publicistikou Karla Havlíčka uvažuje o funkci ovlivňovací¹⁷ a o apelu jako o jednom z prostředků její realizace.¹⁸

Imperativ jako „nejčistší gramatický výraz“ konativní funkce (Jakobson, 1995, s. 79), je v Havlíčkových dopisech Kavanovi užít jen zcela výjimečně, a to ještě v případech, které s oním „předmětem dopisu“, resp. s jeho „příčinou“ souvisí buď volně anebo vůbec ne – vztahují se k ustavování kontaktu a/nebo k aktu korespondence.¹⁹ Zaměření na adresáta, resp. ovlivňovací funkce se zde přiřazuje jiným prostředkům a postupům, méně přímým než je imperativ: k působení na adresáta a k naplnění pisatelova cíle je v dopisech Kavanovi volena

¹⁵ Výrazy *prosit* (ve tvaru *prosím* odkazujícím k pisateli), resp. *prosba* se v daném kontextu nevyskytují v žádném z dopisů, výraz *žádat* pak v jednom z dopisů pozdějších (12.8.) v modálně rozostřeném kontextu, srov. [...] *přece se nemohu zdržet všemožně Vás žádat, abyste [...] neztratil mne z mysli*; k imperativu srov. níže.

¹⁶ Tak alespoň může neoslovený adresát, přijímající dopisový text z jiného času a prostoru než adresát oslovený, rozumět vyjádření *že to půjde* v kontextu *Nevíte, jak byste upokojil mou mysl, kdybyste mi mohl říci, že to půjde*. (9.7. 1851)

¹⁷ Terminologickou úvahu v té věci, resp. analýzu termínů užívaných jako synonyma k „ovlivňování“ srov. Stich, 1974a, s. 46–51.

¹⁸ O sféře „imperativnosti, apelovosti“, v níž je záměrem mluvčího „způsobit, aby adresát vykonal nějakou činnost“ (Grepel, 1979, s. 82) srov. i v souvislosti s komunikačními funkcemi výpovědi.

¹⁹ Srov. *Nedivte se, Pište mi tedy* (9.7.); v dalších dopisech pak *Odpust'te špatnou formu tohoto dopisu* (17.7.), *Buďte ubezpečen, že...* (19.7.)

pragmaticky exponovaná cesta akcentující vztahový aspekt nastolené komunikace – adresátovi je vyjadřováno uznání, ohled a úcta. Využity jsou přitom uvážlivě volené principy zdvořilosti,²⁰ jež mají, spolu s lichotkami a omluvami,²¹ dosažení komunikačního záměru pisatele napomoci. Stranou zde necháváme (byť je to pro budování vztahu důležité), že jako závislý na adresátovi a také hodný jeho uznání, ohledu a úcty se (pro adresáta) prezentuje i pisatel: v tomto kontextu připomíná (vedle své aktuální životní situace, viz výše) svou nepokojnou mysl, „která neobstojí bez činnosti a pokroku“ (9.7) a zvl. své literární práce („[...] při svých literárních pracích nejlépe ekonomii za postranní práci i vyrazení spolu užívat mohu [...]“, „[...] pokoj nějaký ke svým literárním pracem [...]“, 9.7.), někdy i ve spojení se zásluhami, jichž by se adresátovi dostalo, pokud by svým jednáním naplnil záměr pisatele („Udělal byste si zásluhu o českou literaturu“, 9.7.).

Zcela v souladu se zvolenou komunikační strategií respektující zásady zdvořilosti a opřenou o budování kontaktu / nastolení vztahu je celkové ladění (temperatura, srov. Kałowska, 1993) dopisů, zvl. pokud jde o způsob podávání (platnosti) sdělovaných obsahů. Ty jsou adresátovi většinou předkládány jako sice možné, ale nejisté, (jen) předpokládané, jako žádané, příp. podmíněné. Podílí se na tom zvl. kondicionál a/nebo modální slovesa a částice (zvl. částice jistotní)²² a/nebo (pro vyjádření nižší míry jistoty) distance od „cizího“ (*Slyšel jsem totiž, Slyšel jsem jmenovitě, prý 9.7. aj. jak slyším z dobrého pra-*

²⁰ Srov. např. Lakoffová, 1973 a zásady „Don't impose or Distance“, „Give option or Deference“, „Make audience feel good or Camaraderie“ nebo Leechův (1983) zdvořilostní princip a zdvořilostní maximy; k tomu Hirschová, 2006.

²¹ Např. *Poněvadž tedy snad dle svého postavení (u štábu) nejlépe snad o úmyslech pana hraběte v této věci věděti můžete, osmělil jsem se obtížití Vás tímto dopisem*. (9.7.), *Kdyby [...] nebylo jiných překážek (což ovšem Vy víte lépe než já... (17.7.), Právě se (klep-li nebo ne, Vy lépe snad víte), že... (12.8.), Nepřál bych si, abyste snad kvůli mým záležitostem nepřijemnosti si způsobil [...]* (19.7.), *Nerad bych byl dotěrný a také nerad bych Vás obtěžoval s mrzutými věcmi [...]* (12.8.).

²² K modálním částicím v Havlíčkově korespondenci srov. Martínek a Rybová, 2016.

mene 19.7. *praví se* 12.8.)²³ To všechno nabízí adresátovi dostatečný prostor k tomu, aby sdělované obsahy mohl příp. i korigovat a „svobodně“ se rozhodnout, zda v souladu se záměrem pisatele jednat, pisateli vyhovět.

Ne že by tímto způsobem byly adresátovi předkládány úplně všechny sdělované obsahy. Větší míra jistoty pisatele se prezentuje ve spojitosti s aktuálním komunikačním aktem („V mých osobních záležitostech musím Vám sdělit“) a zvl. ve spojitosti se záležitostmi ekonomickými a politickými: [Chotek] *bude muset většinu svých dvorů pachtovat a jsem přesvědčen, že mu nyní leckterý tuze málo nese.* (12.8.), *jisto jest, že pro velikého majitele systém pachtu jest nejprospěšnější...* (9.7.), *ti páni [...] budou muset časem vzít zavděk s něčím o mnoho horším.* (12.8.).

I v těchto oblastech, pokud se cílí k působení na adresáta (např. poskytnutím „doporučení“ co dělat, jak jednat, tj. „pohnouti“ hraběte k pachtu), se ovšem zhusta namísto nutnosti zase tematizuje jen možnost: *že by snad, i kdyby hrabě zrovna ten úmysl neměl, některý dvůr nyní propachtovati, nebylo příliš těžko pohnouti jej k tomu* (9.7.).

S velkou mírou jistoty je v dopise z 19.7. vyjadřována také nutnost, nezbytnost, potřeba uskutečnit to, oč pisatel usiluje: *musím zůstat na venkově...* (19.7.), *Proto se nevyhnutelně musím chopit ekonomie a musím tak dlouho ťukat, až něco najdu.* (19.7.).

Tento dopis, třetí v pořadí,²⁴ očividně reaguje na (nedochovaný) dopis Kavanův – z reakce je zřejmé, že Kavan vyhověl, s hrabětem ve věci pachtu promluvil, ale že (pravděpodobně i v důsledku postoje hospodářského rady Mause, hraběcího úředníka) pacht nepřipadá

²³ Protože v textech jsou dané prostředky obvykle kumulovány (např. *musím Vám sdělit, co zde právě slyším, totiž že prý snad přece hrabě Chotek některé dvory by pronajal*; 12.8.), uvádíme příklady bez výraznějšího rozlišení jednotlivých prostředků, které se na specifickém vyjadřování (platnosti) sdělovaných obsahů podílejí: *prý by se velmi lehko státi mohlo, že by propachtoval jeden dvůr* (9.7.), *práce moje dařily by se mi mnohem lépe [...] kdybych zapomněl trochu na to nynější politické miserere* (9.7.), *aby snad pro dosti malichernou příčinu, kdyby snad nic hlavního nepřekáželo, můj nejmilejší plán zkažen nebyl* (17.7.).

²⁴ Dopis z 17.7., v pořadí druhý, je koncipován jako dodatek dopisu předchozího: „navíc“ je v něm podána informace, že příp. pacht by se uzavřel na „nezávadné“

v úvahu. Naléhavost dopisu je zde přitom podeprána i zmínkami opět vyvolávajícími adresátovu empatii – o nemožnosti pisatele pobývat v Praze (kde by byl „stálým předmětem bičování policie“) a o aktuálních červencových sankcích proti němu a Slovanu (popsaných obdobně v dopise Palackému z 21.7., viz výše).

K věci a k ladění prvních dvou dopisů se vrátil ještě dopis z 12.8.; v něm pisatel reflektuje – zase jako nejisté, možné, předpokládané, resp. podmíněné – nové skutečnosti:

V mých osobních záležitostech musím Vám sdělit, co zde právě slyším, totiž že prý snad přece hrabě Chotek některé dvory by pronajal. *Praví se* (klep-li, neb ne, Vy lépe snad víte), že má přijít direktor Reich a purkhrabí Třebešický do penze a že prý na každý pád se brzy nějaká změna stane.

O tom, jak naléhavě se situace pisateli jeví, svědčí skutečnost, že (pouze) v tomto dopise je vysloveno něco, co by mohlo být považováno za žádost (byť ne úplně přímo žádost o další konkrétní jednání adresáta):

Nerad bych byl dotěrný a také nerad bych Vás obtěžoval s mrzutými věcmi, ale přece se nemohu zdržet všemožně Vás žádati, abyste, je-li co na tom, neztratil mne z myslí.

Neochotu hraběte k pachtu přičítá pisatel opakovaně (viz i dopis ze 17.7.) své osobě a své dřívější veřejné činnosti:

Pro mne jest nesmírně těžko vyvésti svůj úmysl a pachtovati někde nějaký dvůr: jsou všechny v rukou aristokracie a ti ubozí lidé mne drží zrovna za čerta. Již na dvou místech, kde se **skutečně** pachtovati chtělo a kde jsem se hlásil, řeklo se výslovně, že mně prý pod žádnou výminkou!

A snad jen pro sebe si pisatel vyslovuje přání v předchozích dopisech v té věci nevyslovená:

[...] nemusí být právě dobrá půda, naopak špatnější je mi milejší, poněvadž přece dá příležitost k nějaké spekulaci, jediné, co bych si přál, jest, aby byl o samotě, ne ve vesnici, kdyby to mohlo být.

Jméno Havlíčkova tchána, protože Havlíčkova osoba by mohla být pro uzavření pachtu překážkou, srov. *Napadlo mi totiž, že by snad hrabě terorizován býti mohl svými stejnorodáky a že by se štítiti mohl kvůli nim vstoupiti s mou (čertovou) osobou do nějakých, třeba i jen kontraktních svazků.*

Informace podaná v dopise z 12. 8. o tom, že ve věci pachtu bude na Havlíčkovo přání jednat s Chotkem Havlíčkův švagr Jaroš, se v korespondenci propojuje s Jarošovým dopisem Havlíčkovi z 8.9. (k němu je přiložen opis německy psaného dopisu, který Jaroš 6.9. poslal Chotkovi). Navzdory tomu, že Jarošův dopis nabízí jistou naději danou změnou v názorech hraběcího úředníka Mause („maux [...] nám nebude dělat námitky“) a slibuje brzy oznámit „něco jistého“, k žádoucímu výsledku Jarošova snaha očividně nevedla. Ani v dalších dnech a týdnech.

O tom svědčí i Havlíčkův dopis adresovaný bratru Františkovi z 3.10. s informací o možnosti pachtovat na Frantálsku (okolí dnešního Pohledu): *Pravě čtu v novinách ohlášení, že se budou na Frantálsku pachtovat dva dvory, a sice Termeshof a Riedlhof...*

Jeho ladění se od dopisů Kavanovi výrazně liší, dost možná i proto, že vztah pisatele a adresáta je v tomto případě důvěrný – a zdvořilosti vlastně netřeba (srov. Nekula, 2017). Adresátovo jednání ve věci pachtu je zde ve velké většině „řízeno“ imperativy („o to dbej“, „nemař čas“, „dej si záležet“), pisatel nemá nejmenší pochybu o tom, že adresát vyhoví, jednání adresáta je předjímáno jako jisté, samozřejmé („Piš mi, hned jak z Frantále se vrátíš.“). Podobně imperativně je laděn (v reakci na nedochovaný dopis od bratra) dopis Františkovi z 9.10, psaný bez naděje po „tolikých nepodařených pokusech“, např. *o mně se nyní ani nezmiňuj, hned mi to oznam, nepromeškej žádný čas, hleď si direktora jakkoli pojistit, Nenech mne ale již dlouho v nejistotě, neb to je nejhorší*. V tomto dopise je opět předjat možný problém daný osobou Karla Havlíčka a nastíněna příp. příští „realita“ („jen **pro sebe** všechno vyjednat musíš, pak Ti vždy svobodno jest, komu chceš řízení věci odevzdati“) a je v něm zmíněn termín 1. listopadu, v němž „bude všechno ukončeno“. Ani Františkova cesta na Frantálsko a jednání s direktorem ale k cíli nevedly – k pachtu dvora a k naplnění Havlíčkova „nejmilejšího plánu“ nedošlo. Na konci října tak Havlíček z Kutné Hory odjel do Německého Brodu,²⁵ kde žil s rodinou v relativní izolaci (srov.

²⁵ Odtamtud se 12.11. dostavil na soudní řízení v Kutné Hoře; na základě dvou článků (*Proč jsem občanem?* a *Správa záležitostí obecných*) publikovaných ve *Slovanu* byl Havlíček obžalován (spolu s tiskařem *Slovana*) z pobuřování a rušení veřejného pokoje; porotní soud vynesl jednohlasný osvobozující rozsudek.

v dopise z 5.12. Josefu Fialovi: *já zde sedím v knihách jako v lese a ani nevyjdu z domu jako nedvěd, když čeká na jaro*).²⁶

Nečetné Havlíčkovy dopisy dochované z listopadového a prosincového pobytu v Německém Brodě úsilí pachtovat už nezmiňují – a další osudy K. Havlíčka dokládají, že „se nenašel nikdo, kdo by hromadně uctívanému, ale také již politicky poznamenanému novináři pronajal dvůr, do jehož vedení by mohl třicetiletý energický muž vkládat alespoň část své chuti přeměňovat svět“ (Janáčková, 1990, s. 163).

S žurnalistikou Havlíček v srpnu 1851 skončil. Vzdal se sice veřejného působení na národ, vzdal se svých novin. Prostředků a postupů v novinách osvojených a užívaných k působení na adresáta, k jeho ovlivňování (srov. Stich, 1974 a,b; 1996) se ale nevzdával – uplatnil je a výrazně zúročil v textech zaměřených k jinému (úže osobnímu) cíli a k jinému (totiž individuálnímu) adresátovi, v dopisech F. Kavanovi.

I v těchto dopisech je promyšleně budován vztah s adresátem, a na jeho základě „názorová pospolitost“ (Stich, 1974a, s. 38) obou účastníků dopisového komunikačního aktu, pisatele a adresáta, i v nich je patrná snaha působit na adresátovo smýšlení a jednání, resp. přímo „dirigovat“ (Stich, 1974b, s. 75) adresátovo jednání žádoucím směrem, vyvolat akci, jež by naplnila komunikační záměr pisatele, jeho cíl. A i v těchto dopisech se – stejně jako v publicistice Havlíčkově – rýsuje (poprvé v dopise z 19.7.) „protivník“, „třetí osoba [...], která se také sama snaží o získání adresátů“ (Stich, 1996, s. 24–25). I v dopisech Kavanovi se pisatel snaží takového protivníka, zde konkrétně hraběcího úředníka Mause, zpochybnit, diskvalifikovat, a to s různou mírou jistoty:

Rada Mause jest sice, jak slyším z dobrého pramene, hodný muž, ale v tom ohledu jest jistě podroben jen pověře úřednické, nedrží-li při větších majitelích na pachtovní systém (19.7.)

Ovšem že je Mause proti pachtu, ale zdá se mi, že Mause letos zde na Novodvorsku hodného kozla střelil, neboť prý nařídil platiti jen 20.kr. v.č. denně dělníkům a za to nikdo nechtěl pracovat, a zkazilo se prý mnoho sena... (12.8.)

²⁶ Podobnou reflexi tehdejšího brodského pobytu srov. zde v pozn. 6.

Havlíčkovy dopisy z druhé poloviny roku 1851 mapují nikoli zanedbatelnou etapu Havlíčkových životních osudů, etapu, v níž šlo o hledání a nalezení nové, nevěřejné, „nenovinářské“ existence. V té době už bylo zcela zřejmé, že vize národně právního a státoprávního uspořádání pro český národ, ideály, resp. vize, které Havlíček prosazoval svou novinářskou prací do r. 1851, kdy se vzdálil „od žurnalistického lomozu“, nedošly naplnění. Realizovány ale nebyly ani Havlíčkovy vize jiného druhu – plány na hospodaření (souběžné s literární prací); i ty mohly naplnit Havlíčkův záměr přeměňovat svět. Přeměňovat ho jinak, jiným způsobem a s jiným zacílením: Ne náhodou se v dopise Kavanovi z 12.8. píše: *já musím mít něco k reformování, když ne lidi, alespoň dobytek*.

Literatura

- BÜHLER, K. (1934). *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena: Gustav Fischer.
- DOLEŽAL, B. (2013). *Karel Havlíček. Portrét novináře*. Praha: Argo.
- FILIPEC, J. a kol. (eds.). (1994). *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia.
- GREPL, M. (1979). Úvodní poznámky k tzv. jistotní modalitě. *Slovo a slovesnost*, 40(2), 81–87.
- HAVLÍČEK, K. (2016). *Korespondence I (1831–1842)*. R. Adam a kol. (eds.). Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- HAVLÍČEK, K. (2018). *Korespondence II (1843–1844)*. R. Adam a kol. (eds.). Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- HAVLÍČEK, K. (2020). *Korespondence III (1845–1847)*. R. Adam a kol. (eds.). Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- HAVLÍČEK, K. (2022). *Korespondence IV (1848)*. R. Adam a kol. (eds.). Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- HAVLÍČEK, K. (b.d.). *Epištoly Kutnohorské*. Olomouc: Pokrokový politický spolek pro Moravu se sídlem v Olomouci.
- HIRSCHOVÁ, H. (2006). *Pragmatika v češtině*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci Filozofická fakulta.
- JAKOBSON, R. (1995). Lingvistika a poetika. In *Poetická funkce* (s. 74–105). Praha: H+H.
- JANÁČKOVÁ, J. (1990). *Strmé cesty*. Hradec Králové: Kruh.
- KADERKA, P. (2013). Situace a komunikace. In O. Uličný (ed.), *Studie k moderní mluvnici češtiny. Pragmatické aspekty češtiny* (s. 57–82). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta.
- KALKOWSKA, A. (1993). Językowe wykładniki pragmatycznej funkcji listów. *Stylistyka*, 2, 187–204.
- KARLÍK, P., NEKULA, M. a RUSÍNOVÁ, Z. (1995). *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- LAKOFF, R. (1973). The Logic of Politeness; or, Minding your P's and q's. In *Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society* (pp. 292–305). Chicago: Chicago Linguistic Society.
- LEECH, G. N. (1983). *Principles of Pragmatics*. London: Routledge.
- LEECH, G. N. (2014). *Pragmatics of Politeness*. Oxford-New York: Oxford University Press.
- MACUROVÁ, A. (2003). Poznámky k žánru soukromého dopisu. In *Sborník prací Filozoficko-přírodovědné fakulty Slezské univerzity v Opavě, D3* (s. 57–65). Opava.
- MAREŠ, P. (2017). Subjekt textu. In P. Karlík, M. Nekula a J. Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Stažené z https://www.czechency.org/slovník/SUBJEKT_TEXTU.
- NEKULA, M. (2017). Zdrojlost. In P. Karlík, M. Nekula a J. Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Stažené z <https://www.czechency.org/slovník/ZDVOŘILOST>.
- NEŠPOR, Z. K. (2011). *Věřím, že o něm nebudu nikdy nic jistého vědět* aneb religiozita Karla Havlíčka Borovského. In H. Bouchal a A. Říman (eds.), *Karel Havlíček Borovský 1821–1856* (s. 111–135). Petrkov: Nakladatelství Petrkov.
- NOVOTNÝ, M. (ed.). (1940). *Život s pochodní v ruce. Čtení o Karlu Havlíčkovi*. Praha: Družstevní práce.
- SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, L. (2005). *Komunikační strategie v dopisech Boženy Němcové*. Praha: Karolinum.
- SKWARCZYŃSKA, S. (1937). *Teoria listu*. Lwów: nakładem Towarzystwa Naukowego.
- SKWARCZYŃSKA, S. (1975). Wokół teorii listu (Paradoksy). In *Pomiędzy historią a teorią literatury* (s. 178–186). Warszawa: PAX.
- STICH, A. (1974a). Problematika publicistického funkčního stylu a jeho konfrontačního studia v rámci slovanských jazyků. In F. Havlová a A. Stich, *Stylistické studie I* (s. 33–54). Praha: Ústav pro jazyk český.
- STICH, A. (1974b). K textové výstavbě publicistických projevů. In F. Havlová a A. Stich, *Stylistické studie I* (s. 55–94). Praha: Ústav pro jazyk český.
- STICH, A. (1996). *Od Karla Havlíčka k Františku Halasovi (lingvoliterární studie)*. Praha: Torst.
- QUIS, L. (ed.). (1903). *Korespondence Karla Havlíčka*. Praha: Bursík a Kohout.